

ellen indítsanak hadjáratot, amelyek ahelyett, hogy a történelmi igazságot keresnék, vak gyűlöletet és alapnélküli bizalmatlanságot igyekeznek kelteni, hanem kongresszusaikon tanulmányozzák azokat a módokat is, amelyek lehetővé teszik elfogulatlan nemzetközi szellemben szerkesztett iskolakönyvek, nevezetesen olvasókönyvek, a történelem, a földrajz és a polgári jogok és kötelességek tanítására alkalmas tankönyvek kiadását. Evégből az egyesületeknek a titkárság közvetítésével alkalom kínálkozik adatok beszerzésére a többi egyesületek részéről, hogy így azután az idegen országok közreműködéséről valóságos képet nyújthassanak a gyermekeknek. Ugyanakkor elfogadták azt az indítványt, amelynek értelmében a jövő évi kongresszus napirendjébe a következő tétel veendő fel: „Az iskola a népek kiengesztelődésének szolgálatában.” Ezt a tételt a német tanítóegyesületeknek 1929 május havában Drezdában tartott nagygyűlése is behatóan megvitatta.

Befejezésül közlöm, hogy a bellinzoni kongresszuson útját igyekeztem egyengetni egy másik eljárásnak, amellyel a többiek mellett ennek a súlyos problémának közelébe férközhetünk. Értem a személyes érintkezést, a közvetlen kapcsolatokat. Ezirányú kísérleteim eredménnyel biztatnak. Érintkezésbe léptem valamennyi, a kongresszuson képviselt ország delegátusaival, elsősorban az utódállamok képviselőivel, akik kellő megértéssel voltak az ügy iránt. Címzett névjegyeink kicserélése után abba a helyzetbe jutottunk, hogy az érintkezést a kongresszus után is fenntarthatassuk és alkalmmilag érvényesítsük. Ezeket a címeket a Magyar Paedagogiai Társaság külföldi tankönyvi bizottságának azzal az őszinte kívánsággal bocsátom rendelkezésre, hogy azoknak minél nagyobb hasznát lássák.

Kemény Ferenc.

Comenius cseh-francia megvilágításban.¹

Comeniusnak semmi közelebbi érintkezése, kapcsolata nem volt Franciaországgal, a francia nevelés- és oktatásügy vezetőivel, munkásaival. Viszontagságos élete folyamán, amely oly sokfelé hánytá-vetette őt, csupán egyszer lett volna alkalma Franciaországba eljutni s talán a francia oktatásügy alakításába is tevékenyen befolyjni: 1642 június havában Saint-Romain márki, Richelieu bíbornok nevében Angolországból, hol akkor működik, Franciaországba hívja; Comenius habozik, választát Hübnerrrel küldi. Párizsba, aki azonban már halálos ágyán találja Richelieut s titkártól csupán annyit sikerült megtudnia, hogy a bíbornok pansophiai iskolát szeretett volna

¹ Jean Amos Comenius (Komenský). Sa vie et son oeuvre d'éducateur. Par Anna Heyberger, prof. au collège de Coe (U. S.). Paris, librairie anc. H. Champion, 1928. 280 pp. in 8°.

alapítani; terve halálával összeomlott. Részint e körülmény miatt, részint a XIV. Lajos trónraléptével a hugenották ellen forduló kormányzati politika miatt a Comenius pedagógiai eszméi, reformjai nem keltettek Franciaországban nagyobb visszhangot; egyedül a *Janua* az, mely 1642-ben Franciaországban is megjelent. Az *Orbis pictus* csak 1832-ben, Gailer tübingai professzor kezdeményezésére nyert francia nyelvre is alkalmazást, a *Didactica magna* pedig ez ideig még nem részesült francia fordításban (p. 161. és 242.). Így aztán természetes, hogy a francia pedagógusok nem is nagyon foglalkoztak a Comenius rendszerével, nem igen törődtek annak ismertetésével s az egész XIX. század folyamán, valamint a XX. század első negyedében is csak elvétve találunk egy-két cikket, értekezést a XVII. század legnagyobb pedagógusáról.

A francia irodalom ezen érezhető hiányán akart segíteni s talán a hazája érdekében a franciák közt folyó erőteljes cseh propagandát is némileg komoly, tudományos támogatásban részesíteni Heyberger Anna amerikai tanárnő, a párizsi egyetem doktora, aki a német és angol pedagógiai irodalom ismeretén kívül, mint született cseh, kiválóan illetékes volt arra, hogy az utóbbi két évtizedben Comenius élete egyes homályos pontjainak s a világ különböző tájain szétszórt műveinek felkutatása és közzététele érdekében folyó nagyarányú akció eredményeit is felhasználja, értékesítse Comenius életrajzában. Műve az újabban fölfedezett adatok — különösen a Kvacsalától 1913-ban Szentpétervárott fölfedezett *Continuatio admonitionis* (melyben műveinek történetét adja elő), valamint a Kvacsalától és Paterától kiadott *Levelezés*, végül *Összes műveinek* csehnyelvű kritikai kiadása (Veskere spisy) — értékesítése tekintetében elismerést érdemel.² Ugyancsak dicsérettel kell kiemelnünk általában objektív előadását, Comenius eszméi, reformjai lényeges pontjainak, az oktatás s különösen a nyelvoktatás modern módszerei terén való újításainak helyes méltatását, a történeti háttérnek, a politikai, vallási és kulturális viszonyoknak — amelyek közt a nagy morva pedagógus működött — kellő tekintetbevételét, Comenius pedagógiai munkájának, alkotásainak a pedagógia általános történetébe való besorozását, a jelenkor pedagógiájára való jelentős hatásának kimutatását, végül eléggé folyékony, kellemes előadását.

A mű két könyvre oszlik: az I. könyv (19—107. l.) Comenius hányatott életét tárja az olvasó elé három fejezetben, feltüntetve, hogy hol, mikor, mily körülmények közt s mivégre írta egyes műveit; a II. könyv (109—242. l.) nevelői munkáját ismer-

² Mint Magyarországra nézve nevezetes új adatot említhetjük meg, amiről Rákóczy Zsigmond életrajzírójának, Szilágyi Sándornak sinés tudomása (p. 159.), hogy Zsigmond hercegnek Henrietta pfalci hercegnővel, V. Frigyes pfalci választófejedelem leányával való egybekelése alkalmával az esketést, 1651. június havában Patakon, Comenius végezte. Hasonlóképen nem tudtuk eddig, hogy a *Janua* első, a lissai rektor által színpa alkalmazott részét Comenius már 1651-ben előadatta Patakon.

teti és pedig ennek első része szól az ifjúság neveléséről (az oktatás szervezése és szelleme, Comenius pedagógiájának bölcséleti elvei, az érzéki nevelés, az osztály szervezete, élete, a fegyelem, a kegyesség és erkölcs, testi nevelés és játék, nyelvtanítás, az oktatás szervezete), második része az ő humanitárius törekvéseiről (az örök béke), harmadik része az ő vallásos eszmerőiről és műveiről, míg egy utolsó fejezet összefoglaló jellemzését adja az embernek és az ő pedagógiai törekvéseinek, kimutatja az utóbiak értékét s jelentőségét. Befejezi a munkát egy tüzetes bibliográfia, amely, miután idői rendben felsorolja Comenius műveit, elég részletesen kiterjeszkedik — a magyar mellőzésével — a Comeniusról szóló nemzetközi irodalomra. Névmutató, képek jegyzéke (10 kép, nagyrészt főbb műveinek eredeti címlapjai) és tartalomjegyzék zárja le a művet.

Ha a műről, a szerző széles látóköréről és alaposágáról egészen véve csak dicsérettel lehet megemlékezni, sokkal kevesebb elismerésre tarthat számot annak Comenius sáros-pataki működéséről szóló és a magyar irodalomra vonatkozó része. A komoly történetíró ugyan itt sem tagadja meg magát, Comenius pataki működését kellő részletességgel ismerteti és sehol egy bántó vagy kedvezőtlen kifejezés vagy célzás nem siklik ki a tolla alól. Talán az egyetlen, velünk szemben a cseh ideológiát eláruló kifejezés a 41. lapon található, ahol a Csehországból kiüldözött morva testvérekről azt írja, hogy ők „a magyar uralom alatt álló, a protestantizmus iránt jóindulattal viseltető *Szlovákia*ba irányították lépteiket”, ahelyett, hogy azt írná, hogy Magyarországnak szlovákoktól lakott északnyugati vidékei felé irányították lépteiket, — hiszen Szlovákia mint állam vagy tartomány, mint politikai vagy nemzeti közösség 896-tól 1918-ig soha nem létezett, azt csak 1918-ban találták ki hatalmi vágyból a cseh politikusok, meg a túlzó tót nacionalisták. De lehetséges, hogy szerzőnk ezt a cseh mentalitásba begyökerezett kifejezést szinte öntudatlanul veszi tolla alá.

Sokkal nagyobb hiba ennél, hogy a magyar vonatkozású részek megírásánál és szerkesztésénél — nem tételezve fel róla velünk szemben elfogultságot, rosszakaratot — nem tanúsítja azt a gondosságot, nem fejti ki azt az utánjárást, melyre művének sikere, egyöntetű értéksége szempontjából kötelezve lett volna s amellyel, még ha nem tud is magyarul, számbavehető eredményeket ért volna el. Műve a párizsi egyetem Szláv Intézetnek kiadványaként jelent meg; vajjon ezen intézet szlovák növendékei közt ne akadt volna-e olyan, aki tudott magyarul (e sorok írója is találkozott 1926 nyarán Párizsban magyarul tudó tót diákkal) s akitől egyes magyar dolgokról útbaigazítást nyerhetett volna? De aztán ott van Kvacsala, aki ezt a művet át is nézte, aki alaposan ismeri Comenius magyarországi szereplését, vajjon ő ne tudott volna szerzőnknek a magyar-nyelvű Comenius-irodalomról felvilágosítást nyújtani? Nehe-

zen hiszem! Hajlandób vagyok azt hinni, hogy szerzőnk kissé felületesen, könnyelműen járt el e kérdésben, nem gondolva meg, hogy e fölsemmvevéssel leszállítja különben jóra való műve értékét.

Comenius pataki működéséről műve 83–90. lapjain, tehát elég részletesen szól; előadásában nincsen is nagyobb hiba, hisz' azt Comenius levelezése, meg pataki műveinek előszavában foglalt útmutatásai nyomán állítja össze — s előadása mégsem kielégítő. Több olyan kifejezéssel találkozunk ugyanis benne, amelyek szerzőnknek a magyarországi viszonyokban való tájékozatlanságát árulják el. Ilyenek: Bisterfeld' működési székhelyének, Gyulafehérvárnak Székesfehérvárral, Alba Julianak Alba Regia-val való fölcserélése (a Meyer-féle Convers. Lexikonban Karlsburg és Stuhlweissenburg nevek alatt megtalálta volna a kellő útbaigazítást); az az állítása, hogy Comenius Chodnicius kíséretében utazott Magyarországra és Erdélybe (83. l.), mivel semmi adat nem igazolja, hogy Comenius Erdélyben járt volna; Klobusiczky Andrásnak, Lórántffy Zsuzsanna jószágigazgatójának nevét — igaz, hogy Comenius nyomán — Klobusic-nak írja, holott Kvaesala nagy Comenius-életrajzában (331., 344. l.) láthatta e név helyes alakját, amelyet csak Comenius ferdített el; Comenius pataki tanügyi reformjainak akadályát, nem teljes sikerének okát csak a magyarság „gyógyíthatatlan konzervativizmusában“ látja (88. l.), pedig mint Comeniusnak Klobusiczky Andrásához intézett leveléből látjuk, ennek a félsikernek egyéb okai is voltak, nevezetesen az osztályok megnyitottak, mielőtt a tankönyveket a tanítók és tanulók kezeibe adhatták volna, az osztályoknak nem voltak állandó tanítóik (*Prim. Laborum*, p. 87–88.); a *Scholae Pansophicae Delineatio* III. részében (*Deliberatio*) pedig azt is bevallja Comenius, hogy a szükséges tankönyvek előállítására felülmúlja egy ember erejét, az alsó osztályok tankönyveit — minthogy a toronyépítést az alappal kell kezdeni — néhány tudós ember segítségével még elkészítheti, de a folytatást utódaira és tanítványaira bizza, vagyis, mint ezekből az adatokból látszik, a felsőbb osztályok felállítására Comenius nem nagyon törekedett, ez osztályok tantervei nem voltak úgy kialakulva lelkében, mint az alsó osztályoké s a szükséges tankönyvekkel se tudott volna előállni.

Szerzőnk a sárospataki főiskola (s nem „gimnázium“) rektoráról: *Tolnai Dali Jánosról* is megemlékezik s őt eléggé kedvezőtlenül ítéli meg, midőn azt írja róla, hogy „a lelkesedésből, amelyet Comenius iránt eleinte tanusított, csakhamar *ellenségeskedésbe* csapott át“ (86. l.). Ez az állítás nem egészen helyes. Az kétségtelen, hogy Tolnait Comeniusnak az az eljárása, hogy a presbiteri rendszer ellen foglalt állást, melynek Tolnai és Medgyesi Pál lelkes hívei voltak, hasonlóképen az, hogy a Rákóczi-családdal való összeköttetését politikai célokra igyekezett felhasználni, nagyon lehangolta Comenius iránt, de

semmi bizonyítékunk arra, hogy ez a lehangoltság, ez a bosszankodás pedagógiai térére is átesapott volna s Tolnait a megkezdett vagy tervbe vett iskolai reformok ellenségévé tette volna, — máskülönbén Comenius nem fordult volna a *Sermo valedictorius*ban, mindjárt a fejedelem és a fejedelemasszony után, így Tolnaihoz: „Tertio inter operarios loco Te pono, Clarissime Domine Johannes Tolnai qui mei huc vocandi primus author et svasor, dein autem in urgendis operis primarius et perpetuus instigator fuisti!” majd hátrább ismét, midőn egyenkint búcsút vesz a tanároktól, így buzdítja Tolnait: „Te Tolnai, töltsd be őket égi tudománnyal, legyen gondod reá, hogy mindnyájan egyenkint betöltessenek a jó erkölcsök tekintélyével; zabolázd az ifjúság tombolását!” (Tu Tolnai, coelesti doctrina recte imbue! et ut imbuantur omnes et singuli cura! Morumque gravitate juveniliter exultantium actiones tempera!)

A szerző csak Comeniusnak Patakról való eltávoztása után szerepelteti Drabik (Drabitius) prófétát. Említi, hogy Comenius már Patakra utaztában is találkozott vele, meghallgatta jóvendöléseit s Drabik erős befolyást gyakorolt reá a pataki meghívás elfogadása tekintetében. Patakról való elutazása után is meglátogatta őt Lédnicén, hogy kikérje tanácsát további eljárására nézve. Itt szerzőnk elfelejti, hogy Comenius pataki tartózkodása alatt is állandó érintkezésben állott Drabikkal, ez két ízben is meglátogatta őt Patakon, nevezetesen 1651 január 15—31-én és 1652 szept. 11—20-án, s jóslatait Rákóczy Zsigmondhoz, majd II. Rákóczy György fejedelemhez is eljuttatta; végül, hogy 1654 június 2-án, miután Drabik jóslatai megparancsolták neki, hogy hagyja oda e hálátlan földet és népet, vett búcsút a főiskolától. A *Gentis felicitas* c. mű tartalmát szintén csak általánosságban említi s elhallgatja, hogy e mű célja volt II. Rákóczy Györgyöt eszélekvő fellépésre, fegyverfogsárra indítani a Habsburg-ház ellen. Szerzőnk, mintha nem tudná, hogy II. Rákóczy György (aki nem 1660 május havában halt meg, mint a 100. lapon írja, hanem 1660 június 7-én) erdélyi fejedelem volt, sem a 89., sem a 270. lapon nem teszi nevéhez a II. számot, míg az apja nevét helyesen *Georges I.*-nek írja.

A Comenius műveinek magyarországi kiadásainál s a magyar Comenius-irodalomnál még nagyobb tájékozatlanságot árul el. A *Didactica Magna* 7 különböző nyelvű fordítását felsorolja, de a magyart (1896, Dezső Lajostól) elhallgatja, vagy nem ismeri; mitsem tud a *Janua* és *Vestibulum* magyarországi kiadásairól, pedig az előbbi csak a XVII. században 4 latin-német s 7 latin-magyar, az utóbbi szintén 7 kiadást ért; hasonlóképen mitsem tud a Patakon készült s itt csak ügyes falmetsző hiánya miatt ki nem adott *Orbis pictus* magyar szövegellátott kiadásairól, pedig ilyen 7 jelent meg, az utolsó 1843-ban. A *Primitiae lab. scholasticorum*nál és a *Schola latina*nál nem említi ezeknek első, pataki kiadását, hanem csak azoknak az *Opera didactica omnia* III. kötetében való megjelené-

sét; az 1652-ben Patakon megjelent *Vestibulum*-ról azt írja, hogy annak, úgy látszik, egy példánya sem maradt fenn, holott Magyarországon 3 példány található belőle (Szabó K. RMK. II. köt.) Mitsem tud arról, hogy Comenius 1652-ben Patakon kiadta Fortius Joachim *De Ratione Studii* c. tanulmányát, Erasmus hasonló című értekezésével együtt.

Ha ezekről mitsem tud szerzőnk, nem nagyon csodálkozhatunk rajta, hogy az újabb magyar Comenius-irodalomról sem tud semmit. Nem tud arról, hogy 1892-ben, míg Gautsch osztrák közoktatásügyi miniszter botor rendelettel eltiltotta Csehországban a Comenius-ünnepélyeket, a magyar pedagógiai világ lelkesen megünnepelte Comenius születésének 300 éves fordulóját, a Magyar Paedagogiai Társaság Comenius-kiállítást rendezett, a sárospataki főiskola pedig egykori nagynevű pedagogarchája emlékezetére cseh-morva ifjak részére Comenius-alapítványt létesített, amelyen 1913–14-ben volt is egy cseh ifjú; nem tud arról, hogy Comenius pataki működését részletesen ismertette Dezső Lajos (1883) és Szinyei Gerzson (*Sárospataki Lapok* 1892. és 1894. évf.); nem tud Iványi Ede Comenius-életrajzáról (1906); nem Fináczy Ernő alapos, elfogulatlan és rokonszenves méltatásáról (*Az újkori nevelés története*, 18–49. l.), — vagyis a Comeniusról szóló gazdag nemzetközi irodalomból hazánkat egyszerűen kihagyja. Nemcsak nekünk, hanem magának, saját művének is ártott vele!

Francia könyvben alig szokott sajtóhiba akadni; annál feltűnőbb, hogy szerzőnk Comenius két, Patakon készült művének címét sajtóhibával közli (*Illustriae*, e h. *Illustris*, és *sensualis*; e h. *sensualium*; 83., 254. l.).

Rácz Lajos.

IRODALOM.

Psychológiai tanulmányok a lélektannak és határterületeinek elméleti és gyakorlati kérdéseiről. Prof. Dr. Ranschburg Pál tiszteletére a Gyógy-pedagógiai Psychológiai M. Kir. Laboratórium negyedszázados jubileuma alkalmából írták tanítványai, külföldi és hazai tisztelői és munkatársai. Szerkesztette a jubileum szervezőbizottságának megbízásából Dr. Schnell János. 65 ábrával. Bp. 1929. A Magyar Gyógypedagógiai Társaság kiadása. (N. 8-r., VIII + 493 l.)

Az a feladatomban, hogy Ranschburg Pál egyetemi rk. tanár, egészségügyi főtanácsos munkásságát a tiszteletére készült vaskos kötet alapján röviden ismertessem. Akár Ranschburgnak és laboratóriumának 25 éves tudományos működését, akár tisztelőinek és munkatársainak értékes műveit veszem, vagy magát az emlékkönyvet nézem, úgy érzem, hogy a közönséges emberi erőt meghaladó munka jutott osztályrészemül. De a nagy tudós munkássága annyira összeforrott a vezetésemre bízott s az értelmi fejlődésünkben korláto-